

Av brödernas namn är endast det första, *Igulbiorn*, fullt klart; om detta se U 51. Det andra namnet, av vilket endast de två första runorna **up** äro oskadade, har av allt att döma bestått av sex runor. Brate räknar med att det har bestått av 7 runor och att den sista runan har varit **l**, »som lästs dels som slutljud i namnet och uddljud i 'läto'». Brate gissar, att namnet har varit *Auðketill*, vilket emellertid är mycket ovisst. Troligare torde vara, att här har stått *Auðbiorn*, skrivet **upbarn**, jfr skrivningen **ihulbarn**. I så fall skulle brödernas namn ge ett exempel på variation.

Även den döde broderns namn, som möter i den egendomliga skrivningen **surban**, torde ha varit sammansatt med *-biorn*. Hur förleden skall uppfattas, är givetvis ovisst. Man kan, som Brate gör, räkna med att ristaren har uteglömt ett **t** mellan **s** och **u**; namnet skulle i så fall vara *Styrbjorn*. Möjligen är **s** felristning för **p**; vågar man räkna med ett dylikt överraskande fel, skulle man här hava det vanliga mansnamnet *Porbjorn*.

Det största intresset i denna inskrift knyter sig till runföljden **o uif · talum**, *a Ulfdalum*. Vi möta här ortnamnet Ortala i en gammal form, vilket redan har stått klart för Rhezelius (se ovan). Dijkman kommenterar inskriften: »Ortala by har fordom hetat *Ulf-tala*; men *Ulf-talum* här, är Genit. Plural. medan praepositio A går föruth.» O. v. Friesen behandlar namnet i *Namn och Bygd* 18 (1930), s. 103: »På en sten i Ortala sjöhage ... läses **o ulftalum** vilket innehåller Ortalas ursprungliga form: eg. *ā Ulfdalum* 'i (på) Ulvdala'. *Ulfdalum* skall nämligen ljudrätt ge nysv. Ortala. Förmodligen har den vid utkanten av väldiga skogssträckningar som utbreda sig åt norr, väster och söder belägna byn i särskild grad varit hemsökta(!) av vargar. Dock kan också mansnamnet *Ulv* utgöra ordets första led.» Mera ingående har Jöran Sahlgren behandlat ortnamnet (i: *Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift*, 1942, s. 15 f.). Sahlgren framhåller, att den av v. Friesen antagna övergången *Ulf-dala* till *Ortala* förutsätter, »att *f* i *Ulf-dalum* uttalats som *f*, vilket är uteslutet. I denna ställning måste det fornsvenska *f* uttalas som v-ljud. Av *Ulf-dalum* kan ej bli *Ortala*. Om man i stället utgår från ett ursprungligt *Ulf-sdalum* kommer man lättare fram till den moderna namnformen. *Ulf-sdalum* skall bli *Ulf-stalum*. Mellan *f* och *t* skall *s* falla liksom exempelvis i det uppländska bynamnet *Gräfstä* ... som uttalas *Gräfte* ... Av *Ulf-stalum* blir sålunda *Ulf-talum*, varav *Uttalum* och *Urtalum* (*Ortalum*) på känt sätt. Redan 1409 skrives namnet *Ortalom*. Därav senare *Urtala* eller *Ortala* (*Wrtala* 1490). Förra leden *Ulf-* är genitiv antingen av ordet *ulv* »varg» eller mansnamnet *Ulv*. Det förra är det mest sannolika. Namnet *Ortala* skulle då vara ett minne från den tid, då vargarna strövade omkring på Vaddö.»

Bruket av **o**-runan kan här uppfattas som ett tecken på att ristningen har tillkommit jämförelsevis tidigt. Om bruket av **r** för att beteckna *i*- och *e*-ljud se U 537 och U 567.

Vid behandlingen av Burviksstenen (U 590) påpekades vissa likheter¹ mellan denna och U 593; båda ristningarna äro möjligen utförda av *Øysteinm*.

594. Ortalalund, Vaddö sn. Nu vid Vaddö folkhögskola.

Pl. 138.

Litteratur: O. Frödin, Brev till Riksantikvarieämbetet den 15/6 och 16/7 1901 (ATA); VHA Akad:s koncepter 1901, nr 121; P. Öbrink, Brev till Riksantikvarieämbetet den 27/6 1901 (ATA); E. Brate, Anteckningar 1903 (ATA); S. B. F. Jansson, Runinskriftsinventering i Stockholms län 1936 (ATA), Runinskrifter i Norrtäljetrakten (i: *Norrtäljetrakten under forntiden*, 1945), s. 72 f.

Äldre avbildningar: Frödin, foto 1901 (ATA), teckning av ett fragment (i brevet 16/7 1901); Brate, foto 1903 (ATA).

Ett stycke av en vacker runsten hittades på 1890-talet vid odlingsarbete på Ortalalunds mark. Fragmentet låg omkring 100 m. V om U 593. Fyndet anmäldes av O. Frödin till Riks-

¹ Ortalastenen är f. ö. slående lik Sö 251, se Sö Pl. 123. Denna yttre likhet är emellertid en tillfällighet.

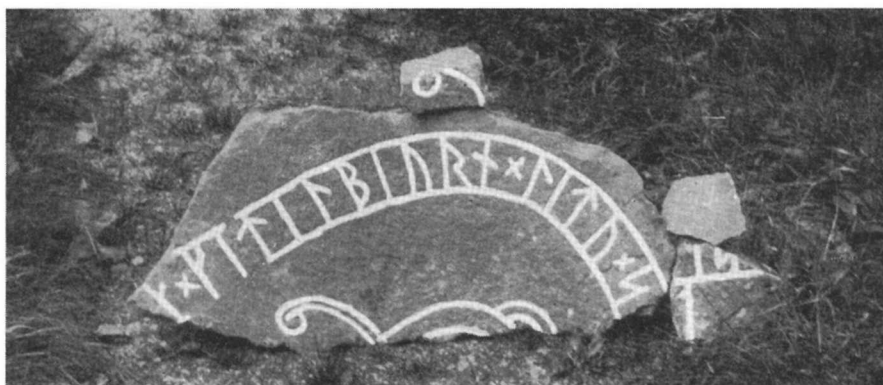

Fig. 335. U 594. Ortalalund, Vaddö sn. Efter foto av Brate.

antikvarieämbetet den ¹⁵/₆ 1901, varefter det så gott som omedelbart flyttades till kyrkan, se S. B. F. Jansson, *Runinskrifter i Norrtäljetrakten*, s. 72 f. En månad senare anmälde Frödin åter fyndet av ett runstensfragment. I ett brev till ämbetet skriver han den 16 juli 1915: »Den nya biten, som ... blifvit spräckt i två stycken, är blott omkring en fjärdedel af det först funna stycket, har endast två runor *k* och möjligen *l* samt delar af slingor. Materialet är äfven i detta fall röd sandsten, samma tjocklek, vidare finnes en liten ormstjärt ...; kanske alltså de båda bitarna höra till samma sten. Mitt fynd förvarar jag tillsvidare hemma hos mig i afvaktan på närmare order ... Det nyfunna stycket skall väl äfven få sin plats i kyrkan?» ... Också detta nyfunna fragment flyttades till Vaddö kyrkas vapenhus, där det låg vid Brates besök år 1903. Han antecknar nämligen om runstensstyckena i vapenhuset: »Detta fragment af en runsten utgöres af en större och tre små bitar, af en rödbrun stenart.» På det foto, som Brate tog vid tillfället (fig. 335), synas de tre mindre styckena ovanpå och vid sidan av det stora fragmentet.

Vid runinskriftsinventeringen 1936 funnos icke något av de fyra runstenstyckena i vapenhuset. Det stora fragmentet återfanns på Vaddö folkhögskola, utanför den s. k. Tingstugan; dit hade det enligt uppgift flyttats år 1928. De tre mindre styckena voro däremot försvunna och ha trots efterforskning icke ännu återfunnits. Huruvida alla styckena ha tillhört samma runsten, kan därför ej med säkerhet konstateras.

Röd sandsten. Det stora fragmentet mäter 0,80 × 0,34 m.; stycket med de två runorna var enligt Brate »18 cm. långt, 14 cm. bredt»; stycket med ornamentet var »12 cm. långt och 7 cm. bredt i storändan»; det minsta stycket, som saknade ristning, var »10 cm. långt och 9 cm. bredt i storändan». Brate framhåller, att de fyra bitarna icke passa ihop och att de mindre styckenas »färg är mörkare än» det största styckets, »men tjockleken 9 cm. och stenarten är densamma». Ristningen är på det bevarade fragmentet klar och tydlig; runorna är djupt och säkert huggna.

Inskrift (med det inom [] supplerat efter Brate):

... *k* × *kitilbiurn* × *litu* × *s* ... [is] ...

... [o]*k* *Kættilbiorn* *letu* *s*[*tæin* *ræ*]*is*[*a*] ...

»... och Kättilbjörn läto resa stenen ...»

Till läsningen: 1 *k* är lätt skadat i toppen. Vid runorna 1—3 finnas inga spår av ramlinjerna. 3 *i* och 13 *i* äro ej stungna. Runorna 17 *i* och 18 *s* stå på ett nu förlorat fragment. — Brate: »Inskriftens första runa skall vara *k* i ordet [*au*]*k* och är fullständigt i behåll, men dess

kst sträcker sig blott halfva vägen mellan utgångspunkten och öfre slinglinien. Sista runan **s** och står 2 cm. från stenens kant efter nedre slinglinien hvaremot afståndet mellan runorna i det föregående **litu** är resp. 3, $3\frac{1}{2}$, och 4 cm., den följande runan behöfver alltså icke alls vara synlig efter **s.**» På ett av de nu försvunna styckena »finnas nedre delarne af **is** och ett stycke af nedre slinglinien samt en annan rak linie, som kanske hört till korset. Runorna hafva väl tillhört ordet 'resa'.»

Det är högst beklagligt, att vi av denna sten, som ursprungligen torde ha stått vid gravfältet norr om U 593, endast känna ett obetydligt stycke. Av det bevarade framgår nämligen, att ristningen har utförts av en mycket skicklig mästare.

Frösåkers härad.

Socknar: Edebo, Harg, Hökhuvud, Börstil, Valö, Forsmark och Gräsö.

Häradet, som är det nordligaste i Stockholms län, omsluter också städerna Östhammar och Öregrund.

Från Frösåkers härad äro 9 ristningar kända, U 595—603. En av dessa ristningar, U 601, bär ornamentik men inga runor. Runinskrifterna på U 596 och U 602 sakna, av allt att döma, språklig innebörd.

Av de 9 runristningarna finnas 2 i Hargs socken (U 595, 596), 3 i Hökhuvuds socken (U 597—599), 2 i Börstils socken (U 600, 601) och 2 i Valö socken (U 602, 603). Av dessa inskrifter äro två numera försvunna och endast kända genom äldre uppgifter, nämligen U 601 och U 603. Av U 597 är endast ett fragment i behåll.

Redan Bureus och hans samtida kände från Frösåkers härad 7 ristningar: U 595, 597—602. Av dessa har Bureus själv undersökt alla utom U 601. Det obetydliga fragmentet U 603 kom i dagen vid Johan Hadorphs resa, och den första kända uppgiften om U 596 härrör från 1700-talet. I *Bautil* finnas avbildningar av samtliga ristningar, med undantag för U 596: U 595 (B 558), U 597 (B 557), U 598 (B 555), U 599 (B 556), U 600 (B 552), U 601 (B 553), U 602 (B 554), U 603 (B 554). I Liljegrens *Runurkunder* finnas också dessa upptagna, L 266—273.

595. Hargs skog, Hargs sn.

Pl. 138, 139.

Litteratur: B 558, L 273, D 2: 275. J. Bureus, *Runakänslanäs lärspan* (1559), *Monumenta Sveo-Gothica Hactenus Exsculpta* (1624), n:r 13 (Fa 10: 1 n:r 13), Fa 6 s. 44 n:r 19 (Bureus' egen uppteckning), s. 192 n:r 133 (Rhezelius), Fa 5 n:r 182, Fa 12 bl. 45, Fa 10: 2 n:r 2, Fa 1 s. 45, Fa 14 s. 117, 126 f., 203, 213, 238, 239, 240; M. Aschaneus, F b 18 s. 337, 391; J. Rhezelius, Fa 10: 1 n:r 175, F 11 n:r 14; Ransakningarna 1667—84; J. Peringskiöld, *Monumenta* 2, bl. 137; O. Verelius, *Manuductio ad runographiam* (1675), s. 65; N. Celsius (resp. Laurentius Sepelius), *Roslagia* (1721), s. 38; P. Dijkman, *Historiske Anmärkingar* (1723), s. 91 f.; O. Celsius, *Svenska runstenar* (F m 60) 1, s. 200; N. R. Brocman, *Sagan om Ingvar Widtfarne* (1762), s. 229, *Resa til Helsingland År 1763* (Fe 23), s. 40, *Anteckning i R 556 a* (Bautil); F. V. Radloff, *Beskrifning öfver norra delen af Stockholms län* 1 (1804), s. 184; N. H. Sjöborg, *Samlingar för Nordens fornälskare* 3 (1830), s. 152; J. G. Liljegren, *Run-Lära* (1832), s. 187; S. Bugge, *Bidrag til Tydning af de ældste Runeindskrifter* (i: *Tidskrift for Philologi og Pædagogik* 7, 1866), s. 234; R. Dybeck, *Runa* (fol.), h. 5 (1872, 73), s. 76, 90; G. Stephens, *ONRM* 1, s. LXI, not 1, *ONRM* 3, s. 309; UFT h. 9 (1880), s. 129, h. 38 (1923), s. 118; E. Brate, *Anteckningar* 1917 (ATA); *Östhammars Tidning* ^{15/6} 1917; E. Salvén, *Bonaden från Skog*, Stockholm 1923, s. 64, 73 och 82 f.; O. v. Friesen, *Runorna i Sverige* (1928), s. 77 f., *Runorna* (1933), s. 229 f.; E. Klein, *Bilder ur Sveriges historia* (1931), s. 159; H. Schück, *Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets akademien* 1, s. 46; E. Floderus, *Från hedendom till kristendom* (i: *Svenska folket genom tiderna* 2 (1938), s. 80, 81.

Äldre avbildningar: Bureus, kopparstick (på runtavlan 1599, i Fa 5 och Fa 10: 2), träsnitt (i *Monumenta Sveo-Gothica*, Fa 5, Fa 10: 1 n:r 13, Fa 10: 2 samt i Verelius' a. a.); J. Rhezelius, teckning (i Fa 10: 1 n:r 175 och i F 11); Aschaneus, teckning (i F b 18, s. 337); P. Helgonius och J. Hadorph, träsnitt (i Peringskiölds *Monumenta* och B 558); Dybeck, teckning (D 2: 275); Brate, foto 1917 (ATA), återgivet av Klein i a. a., av Salvén i a. a. och av Floderus i a. a.; v. Friesen, foto (i: *Runorna i Sverige* och i: *Runorna*, 1933); S. B. F. Jansson, foto 1943 (ATA).